

Т. О. Джурбій

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НЕОРИГІНАЛЬНІЙ ДРАМАТУРГІЇ ХІХ ст.

У статті розглядається проблема національної боротьби українського народу проти іноземних поневоловачів (на прикладі порівняльного аналізу роману К.-Е. Францоza «За правду» та драми М. Старицького «Юрко Довбиш»). Увага зосереджена на темі народних месників, як виразників національної свободи.

Ключові слова: історична постать, драма, запозичений сюжет, роман, національна свідомість.

Історичне минуле України, її тривала та важка боротьба за національне визволення, яка тривала тисячоліттями, не залишила байдужими ні українських письменників, ні письменників інших країн світу. Це період в історії українського народу можна назвати періодом боротьби за власне «я», за людську правду, за можливість вільно та свідомо робити свій моральний та соціальний вибір. Один з кращих європейських творів, у якому розроблено тему національної свідомості та гідності, можна справедливо вважати роман австрійського письменника Карла-Еміля Францоza «За правду» (друга назва «Боротьба за право» – «Ein Kampf ums Recht»), написаного у 1882 році, – про життя західноукраїнського селянства в умовах феодально-абсолютистської Австрії. Хоча К.-Е. Француз і був австрійським письменником, але долю українського народу знав як зсередини, так і ззовні (мав українське коріння).

К.-Е. Француз вписав в історію українсько-німецьких міжлітературних взаємин на зламі ХІХ-ХХ століть одну з найяскравіших сторінок. Не буде перебільшенням стверджувати, що його наукова та художньо-публіцистична діяльність становила цілу епоху в системі літературно-мистецьких зв'язків між багатьма народами Європи в останню чверть позаминулого століття. Й досі не втратили свого значення дослідження Францоza про творчість російських, українських, болгарських, румунських та німецьких художників слова. Тому то і не дивно, що спадщина письменника-демократа завжди привертала увагу критиків різних країн. Серед вітчизняних дослідників творчого доробку вищезгаданого автора, на жаль, маємо лише низку праць радянського періоду. Це роботи О. Дейча, Д. Наливайка, В. Погребенника, М. Травушкіна, М. Нагірного. На сучасному етапі інтерес до творчості одного з найславетніших австрійців помітно згас. Чого не скажеш про європейських критиків-сучасників (К. Мауш, М. Кланська, Д. Кеслер, З. Хубах, Ж. Гумберт, М. Пазі, Р. Бербіг та ін.), для яких літературно-публіцистична спадщина Францоza має велике значення та викликає високий інтерес. Його твори перевидаються у Німеччині, Австрії, Польщі, це вказує на те, що найсуттєвіше з доробку Францоza витримало випробування часом, не втратило своєї ідейно-художньої вартості.

Француз не був прихильником правління монархії Габсбургів і царської Росії, більше того, він ненавидів їх, національне гноблення народів у цих імперіях, релігійна нетерпимість і ворожнеча викликали у нього неймовірне обурення і протест. Ця проблема так болісно хвилювала письменника ще й тому, що він сам неодноразово відчував на собі усі «переваги» монархічної та цар-

ської влади. Становище євреїв у ті часи було занадто важким для розуміння і сприйняття його такою творчою особистістю, якою був Карл-Еміль. Для нього самого це була боротьба за вихід із гетто, «боротьба за власне право», за можливість вільного вибору і спокійного існування, за становище рівноправного громадянина демократичного суспільства. Досить слушно з цього приводу сказав Іван Огієнко: «Бережіть усе своє рідне! Бережіть, щоб не винародовитися, щоб не забути народу, з якого ти вийшов» [2, с.9]. Безперечно, він глибоко співчував українському й іншим народам південно-східної Європи, щиро прагнув допомогти їм вийти на шлях вільного демократичного розвитку. Але вирішальні засоби здійснення цієї мети він вбачав у поширенні освіти й культури серед народу, надавав перевагу можливості мирного вирішення проблем, тобто загалом практично не відходив від програми німецьких просвітників XVIII століття. Однак для нової історичної епохи ця програма була недієвою і програшною у всіх своїх варіаціях. І тому, гостро ставлячи у багатьох своїх творах соціальні й національні проблеми з життя народів південно-східної Європи, Француз закликав зрештою лише до освіти й засвоєння європейської гуманістичної культури як панацеї від усіх бід. Яскравим прикладом тому і є роман «За правду», де може здатися, що автор є ніби пасивним спостерігачем розвитку сюжету, а не активним його учасником. Варто відзначити і те, що впливовим чинником формування творчого світогляду австрійського письменника була і літературна епоха, в якій він жив і творив. Досить доречно з цього приводу висловив свій погляд Д. Наливайко (один з небагатьох українських дослідників творчості Францоza): «... Францозова творчість загалом розвивалася в річищі німецького й австрійського критичного реалізму, якому були притаманні такі особливості, як «обласництво», захоплення побутописанням і етнографізмом. Німецькі історики літератури відносять його до послідовників Б. Ауербаха, який своїми «Шварцвальдськими сільськими оповіданнями» («Schwarzwäl der Dorfgeschichten», 1843-1854) ствердив селянську й одночас «обласну» тематику в німецькомовних літературах. Справді, у Францоza немало спільного з Ауербахом та його школою: розвиненість описового елемента з етнографічним нахилом, значна увага до релігійно-моральних проблем у селянському житті, загальна сентиментальна забарвленість «сільських історій». Але в ідейному плані йому ближча традиція таких австрійських письменників середини XIX ст., пов'язаних з буржуазно-демократичною ідеологією 1848 року, як Л. Комперт, Л. Франкль, К. Бек і особливо М. Гартман, автор роману «Війна за ліс» («Der Krieg um den Wald», 1850), проблематика і ідейна спрямованість якого мають багато співзвучного з романом «За правду» [3, с.346].

З дитинства Француз цікавився українськими традиціями, фольклором, няня-українка навчила його розмовляти українською мовою, розповідала народні казки, оповідки, легенди, співала пісні. Тому роман «За правду» – це не просто нарис про історію українського народу, а, передусім, центральна тема в творчому доробку автора. Це твір про боротьбу селян проти кріпосницьких утисків на західноукраїнських землях у першій половині XIX століття та про повстання опришківського руху. Австрійський письменник єдиний, хто так детально представив українську історію у своєму творі та широко розсунув географічні межі інонаціональної теми.

До опришківської теми звернувся і Михайло Старицький у драмі «Юрко Довбиш». У 1883 році М. Старицький написав історичну драму «За правду», сюжет твору запозичивши у К.-Е. Францоza. Це була перша редакція драми, яка не пройшла цензури. У 1888 році драматург переробив свою п'єсу під назвою «Юрко Довбиш».

Обидва письменники використали багатющий опришківський фольклорний та історичний матеріал. Прототипом головного героя як у Францоza, так і в Старицького можна імовірно назвати історичну постать Олекси Довбуша, який очолював визвольний рух опришків на західноукраїнських землях у XVIII столітті.

Олекса Довбуш – ватажок опришків, народний герой Карпат і Прикарпаття, борючись за соціальне та національне визволення трудящих. В історії України його ім'я стоїть поруч з такими відомими месниками, як Северин Наливайко, Максим Залізник, Устим Кармалюк, Лук'ян Кобилиця та ін. Про нього складені пісні, легенди, перекази, співанки-хроніки, прислів'я та приказки, написані романи, повісті, оповідання, вірші, поеми, п'єси, опера, сценарій кінофільму, балет тощо. І все-таки особливий акцент ставиться на постаті Олекси Довбуша, його політичному обличчі борця за соціальне та національне визволення, на показі його місця у класовій боротьбі. Постійне звертання народу до образу славного ватажка опришків пояснюється багатьма причинами.

Олекса Довбуш, будучи непересічною постаттю, тісно поєднував свою соціальну боротьбу з широким селянським антифеодалним рухом на західноукраїнських землях у першій половині XVIII століття. Він зі своїм загоном опришків упродовж семи років спричинював постійну небезпеку і страх для визискувачів. У його загоні брали участь селяни-гуцули, вихідці з Галичини, Поділля, Закарпаття, Наддніпрянської України. Він знаходив підтримку та співчуття не тільки на західноукраїнських землях, але й у Молдові, Угорщині, Словаччині.

Сила Довбуша була у тому, що він, виходець з народу, виражав його думки, надії, сподівання. Він мстив за кривди, заподіяні бідним людям, не лише польським магнатам, шляхті, ксьондзам, але й українським багатіям, священникам, лихварям-євреям, купцям-вірменам. Його життя й небезпечна боротьба були мужні та героїчні, а пошуки справедливості, доброти залишили глибокий слід у свідомості людей, були взірцем, джерелом енергії для майбутніх поколінь, вселяли оптимізм.

Через те ця колоритна постать, яскрава індивідуальність привертала і привертає до себе увагу різних майстрів художнього слова: Олекса Довбуш зрозумілий і близький людям України, цілком сучасний і співзвучний нашій добі. Саме через постійне звернення письменників як вітчизняних, так і зарубіжних, до даного образу в літературі виникла у другій половині XVIII століття літературна течія – Довбушіана, яка культивується, розширюється і до сьогодні. У своїх творах постать Олекси Довбуша опоетизовували М. Устиянович («Страстний четвер» – перший твір про Олексу Довбуша), І. Вагилевич («Пісні з життя опришків», «Дещо про опришків Карпатських гір», «Добошук», «Смерть Добошука»), М. Лисикевич («Спевак з Полесья»), Ю. Федькович (балада «Довбуш», поезії «Дзвінка», «Убогий легінь», драма «Довбуш»), І. Франко («Петрії й Довбушуки»), В. Щурат («Олекса Довбуш» та «На синій Чорногорі») та багато інших.

Головний героєм драми Михайла Старицького є молодий чоловік Юрко Довбиш; назвавши так свого героя, драматург хотів наголосити, що саме його персонаж має багато відповідностей з історичною постаттю народного месника. Змінивши ім'я героя, автор підкреслює, що не всі життєві факти та обставини з біографії Олекси Довбуша він використав для змалювання свого образу. Його образ має багато аналогій з історичним Олексою Довбушем. Обидва вони вихідці з Прикарпаття, їхнє дитинство пройшло у великих злиднях. Вони рано пізнали весь тягар феодального гніту і стали замислюватись – як раз і завжди скинути пуга голоду, холоду, бідності.

Однак головним провідником як історичної постаті, так і літературного персонажа була боротьба за правду, за віру в Бога та справедливість.

Драматург добре знав історію опришківського руху, тому-то й наділив свого героя Юрка рисами Олекси Довбуша. М. Старицький підкреслює трагічність образу месника. Приреченість ватажка опришків мала історичні причини: ні торжество справи, за яку боровся, ні особистого щастя він не міг досягти, бо ще не з'явилася на світ сила, здатна перебудувати життя на нових, справедливих началах. Це добре усвідомлює Юрко Довбиш у кінці свого життя.

Щодо роману К.-Е. Францоza, то з цього приводу є дуже багато суперечностей та тверджень. Цей роман являє собою широку епічну картину життя західноукраїнських селян першої половини XIX століття та їхньої боротьби проти кріпосницького гніту й суспільної несправедливості. «В цілому це реалістичний соціальний роман, хоч значне місце й посідають у ньому побутово-етнографічні описи в стилі німецької «обласницької» прози, а в мотивуванні зображених подій немалу роль відведено своєрідності «обласного» (гуцульського) характеру й ладу життя. Але на першому плані роману – соціальні процеси й конфлікти, передусім соціальними причинами й факторами мотивовано в ньому як драматизм подій, так і вдачі та долі головних героїв, котрі до того ж виступають носіями типових рис різних класів і суспільних прошарків тогочасної Галичини» [3, с.346].

У романі Француз сам приводить читача до думки, що образ головного героя є відповідником (але не повним аналогом) історичного Олекси Довбуша. «Серед безлічі тих, хто пішов таким сумним шляхом, є лише три винятки. Пам'ять про них живе і далі в піснях та легендах, хоч і не ясна, і сповита казковістю. Ці троє заслужили увагу ще й тим, що вони були єдиними ватагами, за чи проти яких виступали гуцули.

Першим був Олекса Довбиш, ... який діяв на початку дев'ятнадцятого сторіччя і багато років мав на Покутті більшу владу, ніж цар Франц. ... Здобувши майже легендарну повагу серед гуцулів, він став немовби князем гір, установив нову юрисдикцію і збирав податки.

... Другий був «Несамовитий Василь», якого пісні теж називають «Великим опришком», селянський син із Поділля» [5, с.156-157]. Молодий граф збездечив наречену Василя, після чого він жорстоко вбиває панича, а сам стає ватажком повстанців. Загинув Василь не у бою, а «власне серце звалило» його. Він закінчив життя самогубством, «заспокоїв своє серце кулею» [5, с.157].

«Третій, кому допомагали гуцули, був той, кого вони називають у піснях «Справедливим суддею», «Великим месником». Це був Тарас Бараболя» [5, с.157].

Звідси бачимо, що Француз наділив свого персонажа рисами та «історією» обох цих колоритних постатей. Та все-таки доля Олекси Довбуша є ближчою для Тараса Бараболі.

Саме цим моментом напевно і керувався М. Старицький, запозичивши сюжет для своєї історичної драми в австрійського письменника.

Тут має місце також і літературний вимисел. Постаті двох героїв є звісно певною мірою історичними, та є і авторські домисли, які надають творам більшої експресивності, емоційності, піднесеності та виразності.

Образ Тараса Бараболі у К.-Е. Францоza та образ Юрка Довбиша у М. Старицького мають багато спільних ознак, рис, відповідностей. Ці постаті поєднали у собі кращі риси українського народного й разом з тим національного характеру. Їм притаманні доброта й людяність, природжене благородство, шире серце, чуйне до чужого горя, самовідданість в обстоюванні інтересів громади, непоборне прагнення до справедливості.

Життя навчило їх бути такими. Їхнє дитинство проходило у жорстоких поневіряннях та зневазі. З тогочасними моральними принципами та нормами дуже важко жилося «дітям-безбатченкам».

Та за своїми жанровими ознаками драматичний твір має певні обмеження порівняно з романом. В основі драми є єдина дія, зумовлена характером дійових осіб і тими обставинами, що спонукають до цієї дії, а також розмови дійових осіб, немає авторської мови; єдине, що дає змогу читачеві глибше зрозуміти суть твору – це авторські ремарки. З мови персонажів читач може самостійно робити певні висновки про прочитане і формувати своє ставлення до тієї чи іншої ситуації.

Великі переваги над драмою має роман, у якому автор міг широко охопити події і докладно розкрити життєві долі головних героїв, а деколи і багатьох персонажів через їхні суспільні відносини й побутові обставини. Роман дає змогу письменникові глибоко і всебічно відтворити складні життєві конфлікти, докладно показати формування характерів персонажів у ряді ситуацій, їхню участь у важливих історичних подіях.

Герої Францоza вирізняються самотністю, багатством внутрішнього світу. Народний месник наділений – за фольклорною традицією – дужістю, розсудливістю, зовнішньою красою, тобто тими рисами, які притаманні заступникам правди на землі, поборникам справедливості на рівні соціальної антитези: добро і зло, правда і кривда. Француз послуговується цією статичною конфігурацією не механічно, не штучно, – він розкриває соціальне коріння боротьби народу, одвічного прагнення людини до краси, свободи, щастя. Протистояння кривдників і покривджених, панів і наймитів визначено гранично чітко, а звироднілі визискувачі типу царя Фердинанда та його мандаторів – Гаєка, змальовані виразно і переконливо.

«На відміну від Л. Вебер-Люткова, автора збірки «Дрімлючі душі» (1900), наскрізь просякнutoї реакційними ідеями про українців, К.-Е. Француз вбачає в героях з народу – гуцулах і подолянах – багатство душі, щедрість помыслів, полум'я серця, непримиренність і звиягу, коли йдеться про боротьбу за справедливість і людську гідність. У цьому плані творчість Францоza співмірна з прозою Г. Бічер-Стоу, Б. Немцовой, І. Тургенева, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, В. Стефаніка, О. Кобилянської, – зокрема, у розкритті внутрішнього світу героїв, «філософії» вини і кари, висвітленні теми влади землі. Близькість до життя, відчуття його вершинних вимірів, об'єктивне відображення та глибоке проникнення в суть суспільних відносин – ось що характеризує критерії художності й естетичні погляди Францоza» [1, с.170].

Відповідно до цього образ Тараса Бараболя є більш зрозумілим і детальніше описаним, ніж образ Юрка Довбиша.

Та однаково яскраво змальовані Французом і Старицьким гноблення селян польськими панами, жорстокість і сваволя кріпосників, беззахисність селян перед законом. Разом з тим, за авторським задумом, Тарас Бараболя (у романі) і Юрко Довбиш (у драмі) виступили героями колізії, глибоко драматичний зміст якої виходить за межі конкретної епохи і країни. Характер задуму та колізії, покладені в основу творів, зумовили те, що в них на перший план висунуто внутрішню драму головних героїв, драму, породжену нарутою над правом, «убивством справедливості». Спершу вони вірять у непорушність закону, в те, що на законі й справедливості стоїть увесь світовий лад, а на сторожі їх сам Бог поставив імператора. Тим-то вони і відраджують односельчан, щоб не повертали силою громадську землю, захоплену мандаторами. І хоч який тяжкий був для них несправедливий вирок суду, віра у перемогу справедливості залишається непохитною.

Кинувши виклик панам і цісареві, Тарас (у Францоza), Юрко (у Старицького) ідуть в Карпати, збирають там опришків і розпочинають свою «війну за справедливість». Їхні «суди» над лихими панами й управителями, над чиновниками-крутіями й сьондзами-насильниками наводять жах на панство й бюрократію всього краю і викликають занепокоєння навіть у самому Відні.

Обидва месники все-таки стали на шлях духовно-морального катарсису, дійшовши до внутрішньої упорядкованості, душевної гармонії, яка виникла завдяки домінуванню вищих, загальнолюдських ідеалів у душі людини. Під час катарсису відбулося розширення меж індивідуальної свідомості до загальної. Таке розширення свідомості по-новому висвітлює їхній індивідуальний досвід, минуле, допомогло їм помітити свої відхилення і свої згубні наслідки.

Але «людина втягає в себе все, що складає душу її народу, славу його перемог, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу й радість усіх попередніх поколінь» [2, с.10].

Список використаних джерел:

1. Зимомря М. Вершинні виміри життя / М. Зимомря. – Всесвіт. – 1984. – №12. – С. 169-170.
2. Митрополит Ларіон Книга нашого буття на чужині / І. Огієнко // Ідеологічно-історичні нариси. – Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с.
3. Наливайко Д. К.-Е. Француз і його роман «За правду» / Дмитро Наливайко // Француз Карл-Еміль За правду. – К. : Дніпро, 1970. – С. 342-351.
4. Старицький М. Юрко Довбиш : [драма] / М. Старицький // Твори : у восьми томах. – К. : Дніпро, 1964. – Т. 3. – С. 223-291.
5. Француз К.-Е. За правду : [роман] / К.-Е. Француз. – К. : Дніпро, 1970. – 352 с.

The article researches the problem of the national struggle of the Ukrainian people against foreign invaders (for example, a comparative analysis dramatic work by M. Starytskyj «Jurko Dovbysh» which was written from the borrowed plot of the novel «For truth» by K.-E. Frantsoz). The focus is on the topic of people's avengers, as spokesmen for national freedom.

Key words: historical figure, drama, borrowed plot, the novel, the national consciousness.

Отримано: 19.03.2015 р.

УДК 655.254.22

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

САМОРЕДАГУВАННЯ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АВТОРСЬКОГО ТЕКСТУ

У статті на основі сучасних здобутків вітчизняної та зарубіжної едитології розглянуто процес авторського редагування. Саморедагування визначено як первинний етап удосконалення тексту. З'ясовано, що можливість та особливості роботи над власним текстом залежать від аспекту редагування. Описано основні етапи саморедагування: аналіз, оцінка, виправлення. На основі настанов І.І. Огієнка розроблено рекомендації щодо саморедагування.

Ключові слова: авторське редагування, саморедагування, авторський текст, аналіз, оцінка, виправлення авторського оригіналу.

Редагування – це своєрідний вид літературної діяльності, спрямований на удосконалення авторського тексту. Окремі дослідники помилково зводять процес редагування до перевірки тексту і виправлення помилок [1, с.1021].